

Analýza intergeneračních vztahů v současné rodině

HANA NAVAROVÁ

Anotace: Příspěvek analyzuje vzájemné vztahy mezi generacemi v rodině. Snaží se dokázat, že diskontinuita mezigeneračních přenosů není „generační mezerou“, tak jak bývá mnohdy v literatuře uváděno. V souvislosti se současným vývojem naší společnosti jsou v závěru predikovány i možné změny v mezigeneračních vztazích v rodině.

Klíčová slova: Generace, rodina, mezigenerační vztahy, generační konflikt, generační meze, mezigenerační přenos, mezigenerační napětí.

Analýzy problémů generací, otázky jejich vzájemných vztahů, vzájemného působení byly jedním z nosných témat světové sociologie především v 50. a v 60. letech (Eisenstadt, Parsons, Riesman a další). Čas od času se znovu k tomuto problému sociologie vrací, i když obvykle již není řešen jako prioritní, ale stává se sekundárním například v souvislosti se sledováním problematiky životních cyklů nebo v různých odvětvových sociologických disciplínách, jako například v sociologii rodiny nebo mládeže; zde zejména ve vztahu s teoriemi subkultur¹. Nelze však říci, že by ze sociologie někdy úplně vymizel, prakticky v každém desetiletí se objevily práce zabývající se tímto tématem — naposledy studie P. Cohena, publikovaná v roce 1986 a rozsáhlá práce W. Jaideho z roku 1988.

Častým námětem světové literatury, týkající se generací, jsou vztahy mezi dvěma následnými generacemi, tj. vztahy mezi rodiči a dětmi. Mnozí psychologové i sociologové pokládají vliv rodičů a později — v období dospívání — také vliv vrstevníků, za základ studia adolescence. Domnívají se totiž, že často protikladné působení rodičů a vrstevníků, jež je dáno historicky, vytváří velký přirozený tlak, který výrazně formuje člověka. Objevují se rovněž tendence komparovat rodiče s vrstevníky a stále zdůrazňovat jejich rozdílné působení.

Zatímco v jiných zemích byly sledovány obvykle vztahy mezi dvěma generacemi v rodině, má Československo v tomto ohledu zvláštní specifiku. U nás není obvyklé pouze soužití dvou generací v rámci rodiny, ale i tři i čtyři, které spolu většinou úzce spolupracují, dokonce v mnohých případech bez kooperace a návaznosti by nemohly existovat. Vícegenerační vztahy a soužití v rámci

rodiny jsou tedy problematikou typicky československou, danou celou řadou známých okolností, ať již je to bytový problém — několik desítek let řešený a nikdy nevyřešený, finanční otázky atd., až po hluboce zakořeněný nepotismus, který jak se zdá nebyl charakteristický pouze pro minulý režim. Vzhledem k demografickým trendům, zakotveným v populaci je zřejmé, že mezigenerační problematika v rodině ještě mnoho let u nás i aktuální bude. Nutno dodat, že mezigenerační vztahy, tak jak jsou pro soudobou československou rodinu typické, vytvářejí celé vztahové sítě, mezi nimiž existuje široký diapazon rozdílů a proto jejich poznání je velmi složité.

VZTAHY MEZI RODIČI A DOSPÍVAJÍCÍMI DĚTMI

Ve světové i v naší sociologii je dosud nejlépe zmapována problematika vzájemných vztahů mezi rodiči a jejich dospívajícími dětmi. Právě tyto vztahy prošly v posledních třech až čtyřech desetiletích značnou evolucí — a to dokonce bez ohledu na společenský systém — od jejich polarizace ke vzájemné integraci a emancipaci, od reprodukce některých modelů chování i vztahů až po inovaci jiných, od kontraverzí ke komunikaci a vzájemnému přizpůsobení. V minulosti byla období, kdy se společnost jevila jako stabilní a rodiče mohli i projektovat, že je jejich děti budou následovat například ve stejném povolání, že hodnoty, které si děti osvojí budou podobné jejich hodnotovému systému apod. Dvacáté století je dobou, kdy změna se stala základním společenským pravidlem, kdy sociální realita je v pohybu, který neustále akceleruje. Přes tento pohyb však existují mechanismy, které zajišťují kontinuitu společenského vývoje. Tyto mechanismy jsou skryty mj. i v generační kontinuitě v rámci rodiny. V roce 1956 Eisenstadt poprvé popisuje tzv. intergenerační konflikt a generační kontinuitu jako charakteristické pro všechny známé historické a etnografické situace, a na obojí nahlíží jako na součást sociální kontinuity ve společnosti.

Hlavní změna v mezigeneračních vztazích v rodině se podle Shortera[14] udála v moderních společnostech v období 60. a počátku 70. let, kdy se poprvé objevuje v masovém měřítku skutečná diskontinuita zájmů a hodnot rodičů a dětí. Podle něho právě v 60. letech začaly vztahy mezi generacemi v rodině procházet stejnou evolucí, kterou předtím prošly vztahy příbuzenské — od funkce k přátelství[14]

Jejich výsledkem je, že rodiče se stali pro své děti přáteli, nikoliv reprezentanty rodu, představiteli vztahů afektivních, nikoliv funkcionálních. Tomuto výsledku však předcházela stav, který byl v sociologii často popisován jako „generační mezera“.

Jestliže ještě v 50. letech v USA totiž existovala podle výsledků tehdejších sond na téma vztahů mezi rodiči a jejich dospívajícími dětmi, přímo harmonie prakticky ve všech otázkách politických nebo týkajících se životního stylu a děti dokonce odpovídaly, že až vyrostou, chtěly by mít takovou rodinu, v jaké vyrostly samy, pak již výzkumy z let 60. a 70. (v USA i v západní Evropě) ukazují, že rozdíly v postojích a hodnotových systémech rodičů a dětí jsou mnohem větší. Největší rozdíly se týkaly problematiky sexu, náboženství, role

žen ve společnosti, ale i politiky. Výsledky těchto výzkumů ukázaly rovněž, že mladá generace jako celek souhlasí ve více bodech s generací rodičů, než tomu bylo při srovnání mezigeneračních vztahů v jednotlivých rodinách.

Široce rozšířená hostilita mezi rodiči a dětmi však nikdy neexistovala. Skutečná diskontinuita generace je totiž mnohem subtilnějším a složitějším jevem a rozhodně změny v relacích mezi generacemi v rodině nejsou — jak bývalo někdy uváděno — generačním konfliktem. Tyto vztahy sice prošly a dále procházejí změnami, zeslabují se, vyskytují se konflikty, ale vždy znovu se revitalizují. Jsou to vztahy s mimořádnou vnitřní dynamikou, které mají nezastupitelné místo v sociálním a historickém vývoji společnosti. V 60. a 70. letech v nich skutečně došlo ke zlomu, k jejich přetváření, k indifferenci. Šance, že např. adolescentní děti budou mít dnes — v jakékoliv moderní společnosti — s rodiči stejné názory na lásku a sex, politiku a ekonomiku, jsou od té doby mnohem slabší, než tomu bylo dříve. Mladší generace začaly manifestovat nezájmem o hodnoty svých rodičů. Tato diskontinuita zájmů a hodnot však není generační mezerou.²

Řada studií mezigeneračních vztahů se snažila tuto mezeru dokázat na základě rozboru existence vrstevnických skupin a jejich vlivu na mladé lidi a na oslabeném vlivu rodiny. I když se potvrdilo, že adolescenti skutečně stále více inklinují k vlastní subkultuře, která je nezávislá na kultuře ve společnosti dominující, je jisté, že i když tato subkultura není konformní, není ale také ani v přímé opozici, spíše je na oficiální kultuře nezávislá.

Dosavadní celkový vývoj společností, a to společností ve všech oblastech se jinak velmi lišících, stejně jako empirická data, dokazují neplatnost teorií o generačním konfliktu, stejně jako o kontraverzi vlivu rodičů a vrstevnických skupin. Nepopíráme, že i v rodinách se vyskytují antagonismy a tenze, zdá se, že v některých rodinách jsou konfliktní situace běžné a ... boje s příbuzenstvím jsou součástí rodinného života.[9] Poznatky, které všeobecně potvrzují blízké interakce mezi dospívajícími a jejich rodinami, zejména vztahy mezi matkami a jejich dětmi,³ jsou tedy „vyrovnané“ drobnými spory či hádkami, které se obvykle týkají praktických otázek života, každodenní reality, nutnosti žít pohromadě v jednom bytě, používat jednu koupelnu, týkají se zejména finančních stránek života a způsobu využívání času.

Mladí lidé vyrůstají ve světě totálně odlišném od světa, v němž vyrůstali jejich rodiče[12]. A v tomto směru je jistě oprávněné mluvit o generační mezeře. V intergenerační transmisi zkušeností mezeře skutečně je a pokračuje i v současnosti. Vždyť kolik rodičů narozených ve 40. či 50. letech je schopno nyní své děti připravit na práci s moderními technologiemi, výpočetní technikou apod. Nebo jak jsou tito rodiče schopni předat svým dětem zkušenosti z manželství a rodinného života, když již existuje v této oblasti řada nových trendů — např. mnohem větší perspektiva rozvodu, snížená fertilita, přerozdělení prací v rodině, demokratizace rodinných vztahů?

Na druhé straně ale dospívání zahrnuje více věcí, než pouze schopnost porozumět měnícím se technologiím. Dospívání zahrnuje také schopnost emočnosti a schopnost budovat si interpersonální vztahy. I základní vývoj osobnostní identity zůstává stejný, jakkoliv je ovlivňován specifickými kon-

texty. Kontrola agresivity, výraz lásky, zvládnání a řešení interpersonálních konfliktů, kompromisy, rozvoj sebepoznání — to vše jsou základy, které musí zvládnout každá úspěšná generace. To jsou také oblasti, v kterých — bez ohledu na technologické změny — starší člověk bude vždy mít co učit mladšího.[8]

Ukazuje se, že nejen v západních společnostech, ale i v Československu se rodiče v problémech svých dětí velmi angažovali a angažují, soustřeďují se na úspěšnost jejich života, stávají se však větší měrou hlavně „manažery“ svých dětí, předávají jim sice své zkušenosti, ale sami jsou si vědomi jejich limitů.

SOUDOBÉ PROBLÉMY TZV. STŘEDNÍ GENERACE A JEJICH ODRAZ V RODINĚ

Akcelerující úroveň sociálních i technologických změn ve společnostech vyvolává tenze a to nejen u mladších nebo dospívajících generací, ale tyto tenze se týkají i lidí v tzv. středním věku, tj. rodičovské generace. Ani její situace není jednoduchá.⁴ Tato generace — nazývaná střední, protože obvykle ještě žijí její vlastní rodiče a současně dospívají její vlastní děti, je často pod několikerým tlakem — osciluje mezi požadavky svých stárnoucích rodičů (např. na pomoc při zajišťování chodu jejich domácnosti, či na zdravotní péči), nároky a požadavky svými vlastními a konečně nároky svých — mnohdy rebelujících — dětí. Přičemž je zřejmé, že obě polární generace od ní očekávají sílu, pomoc, nejsou často ochotny brát v úvahu její vlastní problémy a tím méně potřeby. Mnohdy situace vypadá tak, že střední generace existuje pouze proto, aby uspokojovala stále se zvyšující komplex požadavků a vzrůstajících problémů nejen sebe samé, ale také svých dospívajících dětí a stárnoucích rodičů.

Mezi dospívajícími dětmi a střední generací, tzn. jejich rodiči ale často vznikají také nové situace — totiž rodiče, kteří jsou schopni otevřít se svým dětem ve smyslu jejich očekávání, ti, kteří jsou schopni akceptovat či tolerovat chování a postoje svých dětí, které sice mnohdy nekonvenují s jejich vlastním očekáváním, mohou získat nové zkušenosti, nové vztahy ke svým dětem, které jak se ukazuje mají i budoucnost. Právě demokratizace rodinných vztahů, ať již je zracionalizována v termínech nutnosti tolerance nebo utváření individuality dítěte, či ve smyslu formování jeho identity, učinila z rodiny sféru rovnosti na rozdíl od okolního veřejného světa, který byl a dosud je „funkčně hierarchizován a vertikálně členěn.“[11]

Většina rodičů se samozřejmě cítí jako nejvhodnější osoby pro to udělat pro své děti to nejlepší. Bohužel někteří rodiče sami vytvářejí problémy proto, že projektují své partikulární ambice do svých dospívajících dětí. Často jenom proto, že cítí, že sami nesplnili své vlastní cíle a snaží se proto maximálně pomoci svým dětem využít příležitostí. Přenos „kapitálu“ mezi generacemi se v našem století přesunul značně do kulturní roviny či do přenosu tzv. postmateriálních hodnot, i když žádné společnosti, československou nevyjímaje (a zejména v její tzv. „socialistické“ podobě) nebylo nikdy možno abstrahovat ani od přenosů materiálních hodnot a lze se domnívat, že tak tomu bude i v budoucnosti. Přenos materiálních hodnot z generace na generaci odráží totiž po-

třebu životní perspektivy lidí, smyslu jejich života, pokračování individuálního života prostřednictvím potomků, a současně je i výsledkem seberealizačních snah, které bylo jen obtížně možno nalézt jinde, například v pracovní sféře. Kromě toho materiální aspekty života vystupují do popředí vždy, jsou-li spojeny s problémy, a pak na ně lidé citlivě reagují. Proto se také u nás stal vztah materiálních potřeb rodiny a možností jejich uspokojování základním limitem rodinného života s dalekosáhlými důsledky. Blíže viz [10].

Existují mezigenerační přenosy negativních jevů?

V rámci úvah o vztahu generací v rodině bývá řešena také specifická problematika intergenerační transmise rodinných problémů nebo negativních jevů, obvykle v souvislosti s nefungujícími rodinami, v rodinách s problémy ve vztazích, v rodinách, kde dochází k násilí na dětech nebo v kterých jsou děti zneužívány. Řada výzkumů na toto téma dokládá vliv intergeneračních přenosů na rodičovské chování. Tyto závěry vyplývají ze studií života rodin, které ve svých rodičovských rolích nějakým způsobem selhaly. Ukazuje se, že způsoby výchovy v první generaci byly spojeny se stejnými negativními rodičovskými kvalitami generace druhé. Je nutno upozornit na to, že vývoj se děje prostřednictvím řady naprosto nepredikabilních stadií proto nelze jednoznačně tvrdit, že existuje smysluplná, předvídatelná linie plynoucí z předchozí zkušenosti a chování a jdoucí k pozdější funkci. Je také otázkou, zda tato kontinuita je skutečně v pozadí stojícím procesem a nebo je pouze povrchem určitého chování. Kontinuita nenese s sebou nezbytnost toho, že daný jev se skutečně objeví v procesu na individuální úrovni. Existuje alarmující intergenerační kontinuita v selhávání lidí jako rodičů, nebo např. i v rozvodovém chování, které je jak známo „dědičné“ z matek na dcery, ale platí také opak. Existují lidé, kteří sami vyrůstali v rodině s problémy ve výchově a přesto se nestali špatnými rodiči, pocházejí z rozvedené rodiny a sami se nerozvedli. Uvažovat tedy o intergenerační kontinuitě určitých jevů v rámci rodiny je vždy neuvážené.

HLAVNÍ PROBLÉMY SPOLUŽITÍ DVOU NÁSLEDNÝCH GENERACÍ V RODINĚ

Existují okolnosti, události a z nich plynoucí zkušenosti, které jsou charakteristické právě pro určitou generaci a které jsou vzhledem ke globálním společenským změnám vlastně dále neprenosné. Existují životní zkušenosti, které jsou nepředatelné, zkušenosti, které si člověk je schopen vytvořit až na základě vlastního autentického prožití. Kromě nich se však do nepředatelnosti promítají také společenské, ekonomické a další změny, tedy historie.

Oslabují se nebo úplně mění tradiční kulturní modely, znamená to tedy, že mladší generace jsou nuceny projektovat svůj život s ohledem na možnou variabilitu řešení, založenou na principu autonomního rozhodování o sobě samém. Flexibilita, ke které došlo i v primárních vztazích mezi lidmi, vytváří podmínky pro rozvoj nezávislé identity, v konečné fázi i pro rozvoj nových kulturních modelů, dává prostor pro jejich tvůrčí řešení.

Doba, která uplynula od radikální přeměny naší společnosti je příliš krátká na to, aby bylo možno zodpovědět otázku, jak individualistický a jak racionální musí být současný člověk, aby se úspěšně adaptoval na společenské změny a současně našel adekvátní řešení svých vztahů k druhým lidem. Hodnota nezávislosti, respekt k individualitě se ale nejdříve projevil bezesporu v rodině, která se stala jedním z hlavních míst skutečné seberealizace, projevení individuality — a to i v předchozím režimu.

Hlavní problémy spolužití dvou následných generací v rodině je možno shrnout do několika stěžejních okruhů — předně je to stanovení limitů — důležité jak pro rodiče, tak pro děti — jsou to tak běžné otázky jako čas návratu domů, limity finančních prostředků, množství volného času apod. Právě konfrontace nad „limity“ jsou pravděpodobně nejčastějším problémem v životě rodičů a jejich dospívajících dětí. Zvláště výrazně tyto otázky vystupují do popředí tam, kde dospívající, eventuálně již dospělý mladý člověk žije společně s rodiči a ti neustále pociťují nutnost dítě ochraňovat v mnoha situacích. Dalším problémem je vzájemná komunikace a to jak ze strany rodičů, tak adolescentů — do jaké míry je nutno diskutovat problémy čistě privátní, jak říci rodičům pravdu a jak oni tuto pravdu unesou.

Jiným centrálním problémem je otázka participace — tedy skutečnost např. do jaké míry se mladý člověk má podílet na rozhodování v rodině, do jaké míry se má zúčastnit domácích prací apod.

Místem střetů se stává organizace nebo program časového rozvrhu adolescentů. Jsou to otázky rozvržení času, jeho náplně, dohledu nad časem dětí, rodičovské vedení či intervence.

Problém je také míra kompetence — tj. otázky distancování se od věcí či problémů těch druhých.

Další velký okruh problémů spolužití dvou následných generací v rodině je také spojen s kulturními orientacemi, lišícími se kulturními vzory. Zejména se neshody projevují v oblasti módy, hudby, líčení apod.

Mnohé bylo uděláno pro zodpovězení otázky, zda jsou vztahy adolescentů a rodičů disharmonické nebo harmonické. Tato otázka je součástí všeobecné víry, že adolescenti se musí emancipovat od svých rodičů, a proto v rámci tohoto cíle zaujímají pozici, která vyjadřuje nezávislost. Dnes je jisté, že typický adolescent nebojuje bitvu o nezávislost se svými rodiči. Existuje totiž mnoho možností pro nezávislost i v rámci rodiny. Rodiče sice obvykle zaujímají jednostranný vztah, ale nezdá se, že by byli rigidní nebo autoritativní. Stěží totiž mohou sledovat vše, co adolescenti dělají.

Vypadá to, že rodiče poskytují adolescentům dostatečný prostor k tomu, aby si mohli žít svým životem mimo rodinu. Ve vztazích rodičů a dětí se jedná tedy o dualitní proces separace a spojení. Vztahy mezi rodiči a dětmi v soudobé rodině jsou velmi úzké. Naopak se ukazuje, že moderní rodina, charakteristická svou relativní demokratičností, otevřeností, prostorem pro uplatnění individuality, emocionalitou vytváří možnosti pro seberealizaci adolescentů. Je zřejmé, že starší generace musí akceptovat práva svých dětí i během té životní fáze, v níž mladí stojí proti rodičovským a společenským hodnotám nebo si vytvářejí rozdílné hodnoty. To není negativní reflexe rodičovské generace. Je

to přirozenost vztahu mezi rodičem a dítětem, která po čase může velmi pozitivně ovlivnit výchovu dítěte. Existence rozdílů v názorech, generační neshody v současné rodině znamenají spíše snahu obou generací po nalezení společného jazyka v komunikaci. Rodiče si často v této situaci uvědomují, že společná komunikace s dětmi, diskuse, dialog, jim umožňuje seznamovat se s rychlými změnami situací, chápat je a současně i diskutovat o problémech, které se jich zprostředkovaně týkají.

V rámci velké většiny rodin i v minulosti byly vztahy mezi generacemi v rodině otevřené a velmi demokratické. To však nelze říci, že by platilo pro totalitní společnost jako celek a její uspořádání. Demokratizace vztahů v rodině, která existuje pravděpodobně ve všech moderních společnostech, neboť je výsledkem mnoha společných změn — zaměstnanosti žen, zbavení otce role výhradního činitele v rodině, expanze vzdělání, společenské mobility, migrace, zdůrazňování individualismu atd. — byla v přímém protikladu globální hierarchie společenské struktury v oblasti moci, práce, prakticky v celé společenské makrostruktuře.

I vztahy mladých lidí, a to jak s rodiči, tak s vrstevníky, jsou si více podobné, než rozdílné. Oba druhy vztahů, každý svým způsobem, učí adolescenty, jak se vyrovnat s problémy intersubjektivit, jak porozumět a současně být pochopen. Rodinné vztahy však nekončí — na rozdíl od většiny vztahů vrstevnických po dosažení dospělosti — naopak v současnosti obě generace — rodičů i dětí mají vyhlídky na vzájemný dlouhý a kontinuální svazek. Tyto vztahy pokračují i do bodu, kdy se mění na relace mezi dospělými potomky a jejich starými rodiči.

JAKÝ BUDE DALŠÍ VÝVOJ MEZIGENERAČNÍCH VZTAHŮ?

Nové sociálně ekonomické, kulturní i politické podmínky přinesou bezesporu změny i do mezigeneračních vztahů v rodině. Rodina bude muset reagovat na nově vzniklé situace, které nemají historický precedens. Jestliže až dosud bylo možno život „normální“, „běžné“ československé rodiny charakterizovat jako neustálou improvizaci, hledání kompromisů, alternativ, zvažování priorit, pak tento stav se pravděpodobně brzy nezmění. Rodina byla a nadále bude zcela vytížena řešením především materiálních otázek života, zajišťováním materiálních potřeb svých členů a to má dopad v řadě dalších oblastí — promítá se do výchovy dětí, do kultivace osobností, do vnitrorodinných vztahů.

Celá řada změn, které se nutně musí objevit v souvislosti s přechodem na tržní ekonomiku, postihne rodinu a dotkne se i mezigeneračních vztahů v jejím rámci. Lze předpokládat, že i zde vznikne napětí. Rodiny, ale i jednotlivci se totiž naučili žít v systému, který ve svém celku fungoval špatně. Byli nuceni se mu přizpůsobit, nedostatky kompenzovat. Vlastně již druhá generace, která vyrůstala v tzv. socialismu, má zafixovány základní modely, principy života v rodině. Průměrnost, nivelizace, orientace na materiální stránku života, podceňování emocionální výchovy, privatizace, vyjádření relativní nezávislosti na vnějších společenských jevech, distancování se od nich, to vše jsou faktory zakořeněné ve vědomí lidí. A vědomí se, jak známo, mění velmi pomalu. Jak bu-

dou tato residua minulosti — hluboce zafixovaná — působit v nových podmínkách?

Podle našeho mínění lze sledovat určité predikabilní linie, které se obrazí i v mezigeneračních vztazích v rodině. Jmenujme je bez nároku na jejich úplný výčet a s vědomím toho, že u řady z nich by bylo lépe, kdyby se předpověď nesplnila.

S postupem populační vlny 70. let do věku fertility se budou kumulovat problémy, které jsou v přímé návaznosti na založení vlastní rodiny a jejich řešení se bude týkat nejen mladých lidí, ale i jejich rodičů. Především vznikne zvýšená poptávka po bytech, jakou není schopen řešit ani nový bytový zákon, ani zvýšené nájemné. Jestliže v současnosti pouze cca pětina mladých manželství začíná po uzavření sňatku žít ve vlastním bytě — tento počet se pravděpodobně ještě sníží. Příliš vysoká cena — skutečná i morální — vymezí úzký okruh lidí, kteří si budou moci dovolit stavět svépomocí nebo zakoupit byt. Bytová tíseň tedy i v budoucnosti bude jedním z hlavních ekonomických i společenských problémů, který se bude týkat jak generace rodičů, tak dětí.

Mezigenerační napětí bude trvale vytvářet již prostý fakt aktivizace cenové politiky. To vyvolá nutnost adaptace na změněné podmínky, rodiny budou muset „optimalizovat“ svou spotřebu, což samo o sobě postačuje ke vzniku konfliktních situací mezi jejich jednotlivými členy. Pravděpodobně dojde ke změnám i v možnostech střední a starší generace pomáhat svým dospělým dětem, které založily vlastní rodinu. V současnosti tuto pomoc, která má celou řadu podob, uvádí totiž cca 40 % tzv. mladých rodin. Více zneklidňující, než tento vysoký počet, je skutečnost, že tato pomoc je hluboce zafixována ve vědomí mladé generace. U mnohých rodičů pak je „možnost pomoci“ symptomem jejich vlastního úspěchu.

Zvýšené nároky na rodiny přinese bezesporu také přechod mnohých z nich na soukromé podnikání. Zejména v počátečním období, kdy jde převážně o určité sebeobětování, kdy existuje zvýšené riziko, kdy velké investice nebudou vyváženy dostatečnými zisky, se privatizace stane zdrojem značného stresu i ve vnitrorodinných vztazích.

Napětí v rodině může vyvolávat i ztížené životní situace střední generace, která je pod mimořádně silným ekonomickým tlakem. Je nucena hledat si uspokojující místo v nově se formující společnosti, hledat „seberealizaci“, překonávat pocit „ztracenosti“, to vše s vědomím, že současně se od ní očekává pomoc, a to jak ze strany jejich dětí, tak stárnoucích rodičů.

Lze rovněž předpokládat, že rozšířením možností a šancí se ještě více prohloubí rozdíly mezi jednotlivými rodinami a je otázkou, jak se průměrný obyvatel Československa s tímto faktem vyrovná a jak se průměrnost a závist projeví i v mezigeneračních vztazích.

S největší pravděpodobností se objeví také jiné životní dráhy lidí, než dosud běžné a oktrojované — založit rodinu a přizpůsobit se obecně platným modelům, vytvářeným „shora“. Vzhledem k možnostem jiné než „rodinné“ kariéry, mohou vzniknout nové životní alternativy. Jaký postoj k nim zaujme rodičovská generace?

Samozřejmě, že také celá řada celospolečenských změn souvisejících s pře-

chodem na tržní ekonomiku se může stát kritickým momentem i pro generační relace (náročnější kritéria v oblasti pracovních výkonů, schopnost konkurence, možnosti rekvalifikace, která je sama o sobě věkově limitována, nezaměstnanost, sociální napětí atd.).

Napětí do mezigeneračních vztahů může přinést i „proces otevření se světu“. Možnosti srovnávání se zeměmi ekonomicky mnohem rozvinutějšími, vyvolají u některých lidí ještě konzumnější přístup k životu, u jiných, zejména pak starších, pravděpodobně pocit „zmařené šance, promarněného života“.

Vzájemná interakce rodin a společnosti a tím souvislost rodinného života a makrostruktury společnosti je neoddiskutovatelná. Proto také výše zmíněné problémy, spolu s mnoha dalšími, dosud blíže nespecifikovanými, které souvisejí s globálními společenskými změnami, se stanou kritickými momenty i v životě rodiny, včetně mezigeneračních vztahů, existujících v jejím rámci.

POZNÁMKY:

¹ V současnosti se v Československu touto problematikou zabývá například J. Alan, A. Kabátek a další.

² Závěry celé řady výzkumů, které byly realizovány v posledních desetiletích a týkaly se především vztahů rodičů a jejich dospívajících dětí, prokázaly zřetelně, že něco, co by bylo možno nazvat „konfliktem generací“ v soudobých rodinách skutečně neexistuje. To platí jak pro západní státy, tak pro naši realitu. Závěry výzkumů (Allerbeck[2], Jaide[7], Rosenmayr[13], Youniss, Smollar[16], aj.) potvrzují, že téměř ve dvou třetinách rodin probíhá mezigenerační interakce formou rozhovorů, existuje zde také vzájemná pomoc a důvěra a to oboustranná. Hovory adolescentů a jejich rodičů se týkají různých témat — školy, zaměstnání, sexu, politiky, náboženství — a prokázalo se, že zahrnují i citlivé hledání rad ze strany rodičů, často vedou ke sjednocení názorů. Dokonce stupeň sjednocení v názorech mezi rodiči a dětmi je — naprosto proti očekávání — na stejné úrovni jako v kontaktech s nejbližšími přáteli. Všechny výše uvedené výzkumy prokázaly jednoznačně, že mezi rodiči a dětmi existuje velmi racionální komunikace např. o nákupech, volném čase, rodinném rozpočtu, školních problémech atd. Existují oblasti rodinného života v nichž mají mladí lidé, adolescenti, značnou kompetenci — např. právě nákupy, způsob trávení dovolené, prázdnin. Rodiče — spíše matky, než otce — jsou také považováni za významné diskusní partnery, za důvěrníky a pomocníky. Stejně výsledky přinesl i výzkum malých sociálních skupin[15] Ukázalo se, že na většině rozhodnutí v rámci rodiny se děti podílejí rovnoměrně se svými rodiči a mají značný poradní hlas.

³ Adolescenti popisují dvojí druh vztahů — nikoli jeden, jak by bylo možné očekávat — k rodičům, ale vztahů k matce a otci. Podle Rosenmayra, Jaideho, Allerbecka, Younise, Smollara a dalších je zřejmé, že dcery, ale i synové označují matky jako osoby, se kterými se baví o svých ryze privátních zájmech a nacházejí u nich podporu a porozumění. Matky jsou zřejmě schopny svým dospívajícím dětem naslouchat a děti od nich neočekávají řešení svého problému, spíše jenom jeho ohodnocení. Zde je možno spatřovat transformaci způsobu vzájemné spolupráce, matky a děti vytvářejí nový typ vztahů, kdy matky nemají roli bezprostřední autority, ale slouží spíše jako důvěrníci, se kterými se adolescenti rozdělují o své zkušenosti. Konečným důsledkem je pak empatie. Ve vztahu matek a jejich dospívajících dětí se spíše vyměňují myšlenky než instrukce, matky se rozdělují o zkušenosti, stávají se důvěrníky svých dospívajících dětí. Také výzkum malých sociálních skupin, realizovaný v Československu v roce 1988 potvrdil závěry výše zmíněných výzkumů či sond, ať již byly uskutečněny v USA nebo

v západní Evropě. I v našem výzkumu byly prokázány rozsáhlé interakce a důvěra existující mezi rodiči a dětmi v řadě oblastí života. Např. problémy v práci, ve škole, v učení dospívající nejčastěji svěřují svým kamarádům, ale na druhém místě matce. Neznáma v intimním životě jsou opět nejčastěji svěřovány kamarádům, přátelům, v druhém pořadí partnerovi, ve třetím matce. Problémy v oblasti zájmů, zálib a koníčků jsou opět nejčastěji svěřovány přátelům, na druhém místě pak rodičům, většinou matkám. V odpovědích na otázku, komu svěřují mladí lidé své plány do budoucna je ze všech blízkých osob nejčastěji jmenována matka (60 %), následují kamarádi a životní partner.

⁴ Zásadní společenské změny v Československu postavily tuto střední generaci před nutnost nezbytných změn ve svém vlastním, individuálním životě, nalezení nových vzorů či možností budování své vlastní nezávislosti, hledání a utváření své vlastní „nové“ identity.

LITERATURA

- Alan, J.: *Etapy života očima sociologie*. Praha, Panorama 1989.
- Allerbeck, K., Hoag, W.: *Jugend ohne Zukunft? Einstellungen, Umwelt, Lebensperspektiven*. München, Zürich, Serie Piper 1985.
- Cohen, P.: *Rethinking the Youth Question*, London 1986.
- Connel, R. W.: *Political Socialization in the American Family: the Evidence Re-Examined*. Public Opinion Quarterly 36, 1972.
- Fisenstadt, S. N.: *From Generation to Generation*. Age Groups and Social Structure. Chicago, Free Press 1956.
- Jaide, W.: *Achtzehnjährige zwischen Reaktion und Rebellion*. Opladen 1978.
- Jaide, W.: *Generationen eines Jahrhunderts*. Opladen, Leske + Budrich 1988.
- Kandel, D. B., Lesser, G. S.: *Youth in two Worlds*. US and Denmark. San Francisco, Jossey-Bass 1972.
- Larson, R., Bradney, M.: Precious Moments with Family Members and Friends. In: Milardo, R. M. ed.: *Families and Social Networks*. London, Sage Publications 1988.
- Kabátek, A., Mansfeldová, Z., Navarová, H., Svítek, J.: *Mládež a malé sociální skupiny*. Praha, ÚFS ČSAV 1989.
- Možný, I.: *Moderní rodina. Mýty a skutečnosti*. Brno, Blok 1990.
- Riesman, D.: *Osamělý dav*. Praha, Mladá fronta 1968.
- Rosenmayr, L.: *Jugend*. In: König, R.: *Handbuch der empirischen Sozialforschung*. Band 6. 2. Auflage, Stuttgart 1976.
- Shorter, F.: *The Making of the Modern Family*. New York, Basic Books, 1975.
- Vybrané malé sociální skupiny v procesu generační kontinuity. Výzkum ÚFS ČSAV, Praha 1988.
- Youniss, J., Smollar, J.: *Adolescent Relations with Mothers, Fathers and Friends*. Chicago and London, University of Chicago Press 1985.

HANA NAVAROVÁ

ANALYSIS OF INTERGENERATIONAL RELATIONS IN CONTEMPORARY FAMILY

The contribution "Analysis of Intergenerational Relations in Contemporary Family" deals with the theme of relations between parents and children. Based on

the literature and the results of sociological researches it tries to demonstrate inaccuracy of the theory of "generational gap". It supports that tensions in family

are most probably the product of total social context. Especially the position of so-called "middle or parent" generation is very difficult in connection with the present development of Czechoslovak society. This generation is forced to seek a satisfying place and "self-realization" in a changing society and to overcome the feeling of "being lost", all with knowing that at the same time their children and aging parents expect help from them.

New socioeconomic and political situation in Czechoslovak society undoubtedly will bring about changes in intergenerational relations within the family. The tensions in families will emerge especially in connection with our transition to a market economy. The contribution tries to show the list of basic problems, which will very probably appear in relations between generations in a near future.

Došlo do redakce: 11. 3. 1991

Autor: PhDr. HANA NAVAROVÁ, CSc., Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1